

A magyar törzsek a Duna–Tisza közének déli részét a 9. század végén vették birtokukba. A vidék gyér avar–szláv népessége könnyen és teljesen felszívódott a magyarságba. A 14. század végére a történelmi Magyarországnak ez a déli része, a Duna és a Száva közti Szerémséggel (Sirmium, Sr[ij]em), a középkori királyság legsűrűbben lakott, leggazdagabb, tisztán magyarlakta és műveltség tekintetében is a legmagasabb szintre jutott országrésze lett. A 15. század közepén 12 várat, 28 várost és 529 falut találunk e virágzó régióban.

Ez a kép az oszmán-török előrenyomulással erőszakos módon és alapvetően megváltozott: a helyi (magyar) lakosság vagy elmenekült, vagy lemészárolták; a túlélőket rabszolgaként hajtották a Balkánra vagy Kis-Ázsiába; egyes csoportjaik Szudánig jutottak (magyarabok). A 14. század végén szerbek jelentek meg a térségben, kezdetben mint menekültek és zsoldosok, majd mint az oszmán hadsereg gyilkoló-rabló-gyűjtogató segédcsapatai.

Nándorfehérvár/Belgrád elestével (1521) és a katasztrofális mohácsi vereséggel (1526) az egész sík vidék védtelenné vált, és nyitotta a teljes pusztulás és népességirtás előtt. A történelmi (Nagy-)Magyarország központi területei az Otomán Birodalomhoz tartoztak 150 évig (1541–1686), bár a törökök sohasem tudták maradéktalanul megszilárdítani hatalmukat.

Egy különleges „kettős hatalom” alakult ki, s létezett mindvégig, ottomán–szerb helyőrségekkel az elfoglalt várakban és az erődített helyeken, de a magyar huszárak és hajdúk végigpásztázva a terepet rendszeresen beszédtek a magyar földesúri és állami adókat (is). Kijelölt, állandó birodalmi határok nem voltak, vagy azokat egyik fél sem vette figyelembe. A régi megyerendszer – ebben az esetben Bodrog, Csanád és Bács – tovább élt, megyegyűlésekkel és hivatali iratokkal, az ország biztonságosabb északnyugati vidékein, a Habsburg-birodalom részévé vált, csonka Magyar–Horvát Királyság területén.

Ezt a régiót – amelyet azóta hívnak Bácskának – 1686–87-ben szabadították fel. A koszovói szerbek az előrenyomuló birodalmi seregek mellé álltak, de – a törökök bosszújából tartva – velük együtt vonultak vissza Magyar- és Horvátország

elnéptelenedett déli határvidékeire. A mintegy 35 000 családból álló szerb „kiköltözőket” szervezeten az osztrák–ottomán határ mentén telepítették le, ahol egy speciális jogállású Határőrvidéket (Militärgrenze, Vojna Krajina) alakítottak ki. Az 1690–91-es „Diploma Leopoldinum” kollektív nemességet biztosított a szerb határőröknek (graničari), teljes egyházi-kulturális, valójában területi autonómiával és önkormányzattal. Felmentették őket az adófizetés, a megyei és a (katolikus) egyházi joghatóság alól; állam voltak az államban, s ennek megfelelően viselkedtek.

A bécsi Haditanács sikerrel fordította ezt a jól kiképzett és felfegyverzett szerb haderőt Rákóczi szabadságharcot vívó csapatai ellen; a hadműveletek, a kegyetlen és kölcsönös pusztítások, valamint a pestis a térség teljes lakosságát 1710-re ismét kiirtották.

A szerbek visszatérével és a Határőrvidék újjászervezésével a Bácskát és a Bánátot (a korábbi Temesi Bánság) a császári és királyi Kamara (Kincstár, Pénzügyminisztérium) tulajdonává nyilvánították, ahonnan a magyar birtokosokat és jobbágyokat kitiltották. Mária Terézia egy 1766-ban kiadott rendelete szerint „...csak németek telepíthetők be az Arad–Szeged és Pétervárad (Petrovaradin, Újvidékkel szemben) közti területre.”

Az ottomán hatalom hanyatlásával csökkent a Határőrvidék jelentősége; tekintélyes része visszakerült a nemesek uralta megyei közigazgatás alá a 18. század közepén. A jórészt szerb lakosság kárpótlására a Bácska három nagyobb városát, Szabadkát, Zombort és Újvidéket a „szabad királyi város” rangjára emelték, amely teljes önkormányzatot biztosított, miután lefizették a(z) egyenként) tekintélyes 150–160 000 Ft-os összeget.

A „hosszú 19. század” (1789–1914) – az egymással konfliktusba kerülő, sőt véres háborúkba torkolló nemzeti újjászületési mozgalmak ellenére – a békés népességnövekedés és gazdasági gyarapodás időszaka volt, a világot behálózó közlekedési rendszer megteremtésével, rendezett – vagy legalábbis féken tartott – nemzeti- és kisebbségi viszonyokkal; e 120 évben a Bácska – és Magyarország egésze – sikeresen re-integrálódott Európába. Az 1867–1868-ban (az osztrák–magyar és a magyar–horvát kiegyezésekkel) kezdődő, és 1914-ig, az I. világháború kitörésével végződő „dualizmus kora” valódi aranykor volt, állandósult és gyors ipari-mezőgazdasági fejlődéssel és városiasodással. Magyarország minden városa, Pozsony-Pressburg-Bratislavától Brassó-Kronstadt-Brasovig és Eperjes-Prešovtól Muraszombat-Murska Sobotáig az elmagyarosodás olvasztó-kemencéjeként működött, mely sokkal inkább gazdasági-kulturális indíttatású volt, mintsem erőszakos akciók eredménye.

1918 novemberében szerb csapatok foglalták el a Bácska egészét. 25-én a délszlávok újvidéki nagy népgyűlése kinyilvánította egyesülésüket Szerbiával. Jugoszlávia létrehozása a győztes szövetségesek, s különösen Wilson elnök

kedvenc ideája volt. Következésképpen Dél-Magyarországot – Horvátország-Szlavóniával – a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz csatolták, bár a délszlávok (az ortodox szerbek és a katolikus bunyevác-horvátok) a Vajdaságnak nevezett Bácska-Bánát-Baranya népességének csak harmadát tették ki.

Az állami és megyei-városi tisztviselők, az értelmiségiek zöme és a földbirtokosok egy része magyarnak érezte magát, így elmenekült vagy kiűzték őket az utódállamokból. Az 1920-as évek közepéig mintegy 50 ezren hagyták el Jugoszláviát; ez a folyamat megismétlődött 1944-ben, újabb 30 000 magyar elvesztését jelentve. Mivel a nemzetiségileg vegyes területeken élők általában két vagy három nyelvet beszéltek, könnyen megváltoztathatták uralkodó nyelvhasználatukat és nemzeti identitásukat az éppen uralkodó helyzetben lévő hatalom tetszésének vagy nemtetszésének megfelelően, hogy elősegítsék saját és gyermekeik érvényesülését, felemelkedését a társadalmi ranglétrán. Következésképpen a magukat magyar anyanyelvűnek és/vagy nemzetiségűnek vallók száma a legmagasabb 1910-ben és 1941-ben volt, majd radikálisan csökkent a háborús események és a megtorlások hatására.

További tényezők, melyek csökkentették a magyarok és a németek számát Jugoszláviában:

- kivándorlás és a nyugat-európai vendégmunka lehetősége,
- a bosszú és népiirtás 1944 és 1948 között, hármass céllal: bosszúállás, megfélemlítés, a potenciális politikai vezetők és közvélemény-formálók előre megtervezett likvidálása – ez a magyarok esetében 20 ezer főre tehető;
- asszimiláció, főként nemzetiségileg vegyes házasságok formájában;
- az azonosulás kinyilvánított szándéka, a semleges „jugoszláv” nemzetiségű kategória választása a népszámlálásoknál, túlnyomórészt a pártállamtól függők körében;
- népességfogyás, a már egy évszázadra visszamenően alacsony születésszám („egyke”) következtében;
- a legnagyobb és legújabb csapást Jugoszlávia felbomlása jelentette. Mind a szerb, mind pedig a horvát hatóságok besorozták a magyarokat hadseregeikbe. Hogy elkerüljék azt, hogy öljenek vagy elpusztuljanak a délszlávok testvérgyilkos háborújában, legkevesebb 50 ezer magyar, főként életerős fiatalember menekült Magyarországra és más országokba, és talán 1 500 magyar civil és katonavesztette életét. (A magyarok Szerbia lakosságának 4,2%-át alkotják, de a szerbek uralta „szövetségi” hadsereg veszteséglistáján szereplő minden 5., azaz 20% magyar nevű volt.)

A magyarok népességen belüli aránya a Vajdaságban (a II. világháború előtt Bácska, Bánság, Baranya, 45 után Bácska, Bánság, Szerémség) az 1910-es 34%-ról napjainkra 15%-ra zuhant, az állandó és nagyarányú, délről történő szerb beköltözés hatására. A szerbek abszolút többségre jutottak 52%-kal már 1981-ben;

számuk és arányuk azóta állandóan növekszik, a többszázazres menekülttel Horvátországból, Boszniából és Koszovóból. A szerb hatóságok – köztársasági, tartományi és helyi szinten egyaránt – elősegítik az etnikai arányok erőszakos megváltoztatását, betelepítve ezeket az – általában jól felfegyverzett – embereket a magyar vendégmunkások és elmenekültek házaiba-lakásaiba.

A mai *Újvidék-*Novi Sad-Neusatz** helyén a középkorban számos tanya, falu és mezőváros létezett, melyek között a legnagyobb Vásáros Várad volt. A ciszterciták apátságot (1233, Bélakút, IV. Béla tiszteletére), majd egy erődöt építettek (1252) a Duna túlsó partján, a Fruška Gora egyik kiemelkedő pontján, melyet később Péterváradnak (Petrovaradin) neveztek. Azt az – utóbb megerősített – várat a törökök 1525-ben vették be, és megőrizte jelentőségét mint erődítmény, míg a környék elpusztult. Az ottomán adójegyzékek a 16. század végén 105 szerb családnevet tartalmaztak. Száz évvel később, a felszabadítás után, a Pétervárad Sánca szerb határőrököt, parasztokat, mesterembereket, valamint német katonákat és polgárokat telepítettek. A kis vidéki város – jóllehet szerb püspöki székhely – csak nyert Belgrád elestével (1739), mert otthont adott a német, szerb, görög, örmény és magyar menekülteknek, kereskedőnek és iparosoknak. A katolikusok száma ekkor 1 500.

A gyorsan növekvő város Mária Terézia császárkirálynő 1748-as rendeletével megkapta a kiváltságos szabad királyi város jogállást; ő maga írta az okiratra a Neoplanta (*Neusatz, Novi Sad, Újvidék*) nevet. A következő évszázadokat – Erdújhelyi Menyhért, a város 19. századvégi monográfusának szavaival – „...a jogok kölcsönös tiszteletben tartása és a vallási és nemzeti súrlódások óvatos elkerülése” jellemezte. A városi önkormányzat élén szerb és német-katolikus polgármesterek álltak, évente váltva egymást. A tanácsosokat és a tisztségviselőket szintén paritásos alapon választották. Egyet nem értés esetén általában a szerbek kerekedtek felül; még a bécsi központi szervek is az ő pártjukat fogták a németekkel szemben.

A 19. század elejétől folyamatos az evangélikus németek és szlovákok, a református és katolikus magyarok, a görög katolikus ruszinok és a zsidók bevándorlása; mindezek felépítik saját templomaikat és iskoláikat. A céhek hivatalos nyelve a német és szerb, a céhmesterek többségéből következően. (Egyetlen magyar céh volt: a szabóké.) Magyarok, szlovákok, ruszinok alkották a népesség alsó rétegeit; ők voltak a napszámosok, kocsisok, favágók és a háziszolgák.

1848–1849-ben Újvidék volt egyik színtere a legvadabb magyar- és katolikus-ellenes atrocitásoknak, melyeket főként szerbiai önkéntesek követtek el, s kevésbé a helyi szerbek. 1849 júniusában az akkor már elnéptelenedett város a magyarok által védett pétervárad erőd és Jelačić előrenyomuló csapatainak kereszttüzébe került, melynek következtében az egész város a tűz martaléka lett.

A 19. század folyamán Újvidék a Dél-Bácska és Észak-Szerémség gazdasági, közlekedési és kulturális központjává vált. Virágzott a kereskedelem, a kézműipar és a hajózás, fejlődött a vasúthálózat, gyárak épültek, és számos szerb, német és magyar művelődési és oktatási intézmény létesült. (A független Szerbia nemzeti színháza az 1862-ben megnyílt újvidéki városi színházból nőtt ki; a Pesten alakult Matica srpska is oda helyezte át székhelyét 1864-ben.)

1880-ban Újvidék még mindig egy kis vidéki város, alig több mint 20 000 lakossal. Délszlávok – túlnyomóan ortodox szerbek – alkották a relatív többséget 42,6%-kal. Az Osztrák-Magyar Monarchiában tartott utolsó népszámlálás 1910-ben már 34 000 városlakót mutatott ki, közel 40%-os magyar relatív többséggel.

A két világháború közötti években Újvidék nyert a hatalomváltással; gyorsabban növekedett, mint az újonnan kreált Vajdaság többi városa. A királyi diktatúra bevezetése után 1929-ben Újvidéket tették meg a Duna Bánság közigazgatási központjának. (Modern báni palota épült, a mai tartományi kormányépület.) A történelmi hagyományokkal szándékosan szakító bánságok egyike, a Duna Bánság a Vajdaságból, a Szerémség egy részéből és Észak-Szerbiából állt össze. (Belgrád önálló adminisztratív egység lett.) Újvidék nagyvárossá fejlődött, 64 000 lakossal, 45%-os szerb relatív többséggel.

1941 áprilisában a magyar hadsereg – csatlakozva a német, olasz és bolgár erőkhöz – visszafoglalta a Bácska-Baranya-Mura térséget, előidézve egy ellenkező irányú migrációt. Ekkor a szerb állami alkalmazottak és az újonnan érkezett „kolonisták” (dobrovoljácok) menekültek el, és kerültek kitelepítésre – mintegy 30 000 fő.

A Bácska s valójában az egész Kárpát-medence városai – Kocsis Károly megállapítása szerint – „...az uralkodó államhatalom szervező központjai voltak, és etnikai összetételük változásának „politikai barométereit”-ként szolgáltak”. A legjobb példa erre Újvidék, ahol az 1941-es népszámlálás szerint a magyarok először értek el 50,4%-os abszolút többséget. De a bekövetkező számos kiűrés és népiirtás következtében a magyarok aránya 1953-ra 28,4%-ra esett vissza.

A háború után az egykor nagyszámú és tehetős németiség gyakorlatilag eltűnt. Túlélőik magyarnak tekintették és vallották magukat. Az egykor autonóm Vajdaság tartomány politikai, gazdasági, művelődési és oktatási központja, Újvidék lakóinak száma megsokszorozódott (közel 300 ezerrel Jugoszlávia-Szerbia 3. legnagyobb városa), a délről és Koszovóból történő szakadatlan szerb beáramlás eredményeként.

Bár a legtöbb magyar, s természetesen szerb, szlovák, román stb. kulturális és oktatási intézmény Újvidéken összpontosul, a magyarok aránya 10% körülire zsugorodott.

Zombor-Sombor eredeti magyar neve Czobor-Szentmihály volt. Mint Bodrog vármegye székhelye, a középkorban Dél-Magyarország nagyobb közigazgatási és megerősített központjai egyike volt; első okleveles említése: 1360.

1543 után az eredeti magyar népesség eltűnt; vegyes ottomán-szerb helyőrséget telepítettek az újjáépített várba, amelyet mocsár és vizesárok védett. A 17. század végéig Sombor vilajet (kisebb megyének megfelelő ottomán közigazgatási egység) székhely volt. 1699-ben a Határőrvidék része, kétharmadrészt ortodox szerb és harmadrészt katolikus horvát/bunyevác katonasággal és földművesekkel. Az 1717-es hivatalos összeírásban 190 szerb, 80 horvát katona és 3 magyar polgári család szerepelt. 1729-ben Bodrog és Bács vármegyéket egyesítették, és Zombor lett a megyeszékhely. 1747-ben Zombor elsőként nyerte el a kiváltságos szabad királyi város statut, miután 150 000 Ft-ot befizetett az államkincstárba.

A 18. század végére a magyar családok száma 158-ra nőtt, a német mesterembereké pedig 63-ra. Az 1848–1849-es események megosztották a zomboriakat: a katolikus többség (magyarok, németek, horvátok) a forradalmi magyar kormány és a nemzetőrség mellé állt, míg a helyi szerbek – az abszolutista bécsi udvar és a szerbiai önkéntesek támogatásával – kikiáltották saját „Vajdaság”-ukat. A szerb erők 1849 első hónapjaiban hatalmukban tartották csaknem az egész Bácskát és Bánságot. Az önkényuralom időszakában (1849–1860) Zombor egyike volt a német nyelven igazgatott körzeti központoknak. A szerbeknek sikerült fenntartani a szerb nyelv hivatali használatát Újvidéken és Zomborban az 1870-es évek végéig, mivel ők voltak többségben a megyei közgyűlésen és a városi képviselő-testületekben. Mi több, a karlócai, újvidéki gimnáziumokból és a zombori tanítóképzőből került ki a Konstantinápolytól fokozatosan függetlenedő Szerbia és Montenegro tisztviselőinek és értelmiségi elitjének többsége.

A vasutak és az iparosodás mélyreható változásokat hozott a városok életében és fejlődésében. Újvidék és Szabadka – mindkettő a Bécs-Budapestet Belgrádon át Konstantinápolyval összekötő vasúti fővonal mellett – felvirágozott, míg Zombor garnizonváros maradt hivatalokkal, iskolákkal és boltokkal.

A Kárpát-medence legtöbb városától és megyeszékhelyétől eltérően Zombor soha nem lett magyar többségű. 1880-ban a 24 700 lakosból mindössze 3 500 (14,3%) volt magyar és 2 800 (11,3%) német. 1910-ben a magyarok száma 10 ezerre nőtt, megközelítve a harmadot. Az első jugoszláv államban ez a szám csaknem felére, 5 500-ra esett vissza (17,1%), 3 150 némettel (9,7%). 1941-ben a magyarok száma a legmagasabbra, 11 400-ra nőtt (36%). A város jelentős, 55,4%-os délszláv abszolút többségű maradt. A háború után az általános történelmi trend ismétlődött meg, a németek teljes eltűnésével és a magyarok számának 6 000-re való visszaesésével (12%) 1981-ben. Azóta ez az arány még kedvezőtlenebbé vált, a bunyevác-horvátok egy részének elmenekülésével és a nagyarányú menekült-beáramlással, mely az egész Nyugat-Bácskára jellemző.

Szabadka-Subotica nevét először 1391-ben említik, egy odavaló tolvaj bírósági tárgyalása kapcsán. Történelme hasonló Újvidékéhez és Zomboréhoz. A vizesárokkal körülvett erős vár a Hunyadiak és Török Bálint birtoka. Az ottomán hódítás idején vilajet-központ, török-szerb várórséggel. A 17. század végén Suboticát (ez lett új neve) 5 000, Bosznia-Dalmáciából 18 ferences szerzetes által vezetett katolikus menekült bunyevác népesítette be. Újjáépítették a várost, és a keményen dolgozó bunyevác és magyar parasztgazdák tipikus mezővárosa lett. 1779-ben nevét Maria Theresiopolisra változtatták, a királynő tiszteletére, aki a várost szabad királyi város rangjára emelte. A magyar települések tengerével körülvett város a 19. század folyamán természetes módon elmagyarosodott. 1848–1849-ben Szabadka visszaverte a szerb támadást.

Az 1867 és 1914 közötti aranykorban Szabadka – a történelmi Magyarország többi városával együtt – igazi nagyvárossá vált, nagyszerű középületekkel, villamossal, gyárakkal és forgalmas üzletekkel. 1880-ra Dél-Magyarország messze legnagyobb városa lett 61 000 lakossal, kik közül 31 000 (51%) volt magyar. Szabadka esete egyedülálló a Kárpát-medencében. Míg a legtöbb nagyváros (Kassa, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely) elvesztette 80-100%-os magyar többségét, a kozmopolita Szabadka meg tudta őrizni 40-60%-os magyar népességét, háborúk, népiirtások, deportálások, kiűzések és meg-megújuló szerb-montenegrói betelepülés-gyarmatosítás ellenére. Ez a rendkívüli jelenség három tényezőre vezethető vissza:

- kedvező fekvés, közvetlenül délre a magyar határtól;
- állandó magyar utánpótlás-bevándorlás, a Vajdaság többi részéből, még a Bánság déli településeiről is;
- a helyi magyar és bunyevác–horvát katolikus népesség baráti együttélése évszázadokon át, kik készek és hajlandók egymás nyelvét megtanulni és beszélni.

Bizonyítéka ennek az 1991-es választás, melynek során a magyar–horvát koalíció két magyar és egy horvát ellenzéki képviselőt küldött a belgrádi parlamentbe.

(1992)

